

بازخوانی و بازشناسی ساختار و سیر تحول تاریخی محله امامزاده جعفر (ع) یزد تا پیش از تغییرات دوران معاصر

سید محمدرضا قدکیان^{۱*}، حمیدرضا بیگزاده شهرکی^۲، لیلی اولیا^۳

۱- دانش آموخته کارشناسی ارشد مرمت، دانشگاه تهران، ایران

۲- دکترای مرمت، استادیار دانشگاه فنی و حرفه‌ای، یزد، ایران

۳- دانش آموخته کارشناسی ارشد مرمت، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران

(تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۹۶/۰۱/۱۸، تاریخ پذیرش نهایی: ۱۳۹۶/۰۳/۲۷)

چکیده

شهرهای تاریخی مشحون از آثار و لایه‌هایی هستند که در گذر زمان به تدریج در زیر لایه‌های جدید پنهان گردیده یا در اثر عوامل مختلف، در معرض فرسایش و دگرگونی قرار گرفته‌اند، اما با این وجود، قصه شکل‌گیری هسته‌های تاریخی شهرها و عناصر مهم و شاخص آنها در همین لایه‌ها مضبوط گردیده است. معمولاً در روند حفاظت عالمانه از شهرهای تاریخی جهان سعی می‌گردد از آثار و لایه‌های تاریخی شهرها به نحو شایسته‌ای صیانت گردد تا از طریق برقراری ارتباط معنادار میان آنها بتوان به سیر شکل‌گیری، تحول، تکامل و دگرگونی شهر در ادوار مختلف راه یافت، اما متأسفانه برخی از طرح‌هایی که در حوزه بافت‌های با ارزش شهرهای ایران به مرحله اجرا می‌رسند به دلیل عدم شناخت کافی منجر به پاکسازی لایه‌های تاریخی شهر می‌گردند که اثرات جبران‌ناپذیری بر ساختار شهرها به جا می‌گذارند. یکی از دلایل این امر را می‌توان در ضعف مطالعات و منابع مکتوب پیرامون هسته‌ها و مناطق تاریخی شهرها جستجو نمود. به عنوان نمونه طرح توسعه امامزاده جعفر (ع) یزد در سال ۱۳۹۲ یکی از نمونه طرح‌هایی بود که بدون درک زمینه و خطوط تاریخی به مرحله تصویب رسید و مداخلاتی نیز در راستای تحقق آن به اجرا درآمد که غالباً با تخریب‌هایی در بافت تاریخی پیرامون امامزاده همراه بود. با توجه به این مهم، این مقاله در پی آن است تا با بررسی محله تاریخی امامزاده جعفر (ع) از طریق مطالعات میدانی و کتابخانه‌ای و استناد به مفهوم و شکل شهر و محله ایرانی، ضمن معرفی عناصر شاخص و ساختار تشکیل دهنده محله، به تبیین لایه‌های پنهان محله و نسبت آن در ارتباط با توسعه شهر بپردازد که در طرح‌های بزرگ مقیاس در این محدوده، مغفول مانده و بعضاً پاکسازی شده است.

پژوهش حاضر با به کارگیری ترکیبی از روش‌های تحقیق تاریخی و توصیفی - تحلیلی به انجام رسیده است. نتایج اصلی این پژوهش، بیان دلایل و زمینه‌های توسعه و رونق شهر در محدوده محله امامزاده، شناخت گذرهای تاریخی شهر و روند توسعه بازار در ارتباط با عناصر ساختاری محله امامزاده و نظام‌های قابل شناسایی در این روند می‌باشد که باید در طرح‌های شهری مرتبط با این محدوده مورد توجه قرار گیرد.

کلید واژه‌ها: ساختار تاریخی، سیر تحول، توسعه کالبدی، محله امامزاده جعفر (ع)، یزد

پرسش‌های پژوهش

مهم‌ترین پرسش‌هایی که این تحقیق به طور مشخص در مقام پاسخگویی به آنها برآمده عبارتند از:

۱. شکل‌گیری و تکامل مجموعه امامزاده جعفر(ع) و بافت پیرامون آن با چه روندی صورت گرفته است؟

۲. مهم‌ترین عناصر و ساختارهای تاریخی واجد ارزش حفاظت در محله امامزاده جعفر(ع) شامل چه مواردی هستند و چه نظام‌های معناداری بر آنها حاکم بوده است؟

۱- مقدمه

شهرهای تاریخی در روند رشد و گسترش خود در دوره‌های مختلف، با شکل‌گیری عناصر، اجزا و ساختارهایی همراه بوده‌اند که در قالب نظام‌های معینی، صیورورت شهر در طول تاریخ را نمایان می‌کنند. خوانش و درک شهر تاریخی از طریق شناخت و بازخوانی این عناصر و ساختارها امکان‌پذیر می‌گردد. اما از طرفی، گذر زمان و تغییراتی که در شهرهای تاریخی رخ می‌دهد، خود به مانعی در برابر شناسایی و خوانش درست اجزا و ساختارها تبدیل می‌گردد؛ به نحوی که گاه فهم صحیح از شکل شهر تاریخی و ماهیت و هویت آن را مخدوش می‌نماید. به ویژه در تغییراتی که در دوران معاصر و گذر از دوران سنت به تجدد، نوع و دامنه تغییرات به گونه‌ای است که گاهی ضمن از میان بردن عناصر و محو نمودن ساختارها، باعث دگرگونی چهره شهر تاریخی شده و درک درست آن را تا حدود زیادی ناممکن می‌سازد. این امر باعث می‌شود که در تغییرات و مداخلات بعدی نیز ساختارها و عناصر اصیل و ریشه‌دار شهر، نادیده گرفته شده و به تغییرات نادرست و غیر اصولی در

ساختارهای کهن و ریشه‌دار شهر بینجامد و آن را در مسیر دگرذیسی نامطلوبی قرار دهد.

در دهه‌های اخیر، تغییرات سریع و اجرای طرح‌های درشت‌مقیاس^۱ در محدوده بافت‌های تاریخی شهرهای ایران گسترش یافته است که چرایی شکل‌گیری و رواج آنها را می‌توان در مدیریت نادرست، عدم شناخت و ضعف در مطالعات، مستندسازی و فقر منابع مکتوب در حوزه بافت‌های تاریخی برای آگاه‌سازی عمومی در زمینه ارزش‌های کالبدی و غیر کالبدی شهر تاریخی دانست. در این رهگذر، شهری مانند یزد که خوشبختانه تا حدودی ارزش‌های کالبدی، فضایی و معماری خود را حفظ نماید، به طریق اولی نیازمند حفاظت از ابنیه، مجموعه‌ها، محلات و ساختارهای کهن و اصیل تاریخیست؛ لذا تغییرات، ساخت و سازها و توسعه‌های جدید می‌بایست مبتنی بر شناخت درست لایه‌های تاریخی شهر و در راستای حفاظت از اجزا، عناصر و ساختارهای یاد شده و نیز فهم درست از نظام‌های تأثیرگذار در تکوین آنها صورت بگیرد.

۱-۱- بیان مسأله

در سال ۱۳۹۲ طرحی برای اجرا در محدوده محله تاریخی امامزاده جعفر(ع) یزد تصویب شد که به منظور گسترش فیزیکی و ایجاد صحنی بزرگ برای مجموعه امامزاده، منجر به تخریب خانه‌ها و برخی عناصر ساختاری محله می‌گردید. خوشبختانه واکنش به موقع شهر، اجرای طرح در آن سال را ملغی کرد، اما با توجه به اینکه نیازهای ضروری مجموعه امامزاده - به عنوان یک قطب فرهنگی و مذهبی در شهر یزد - گسترش‌های فیزیکی را گریزناپذیر می‌نمود، از این رو به منظور جهت‌گیری درست طرح‌های توسعه، لازم است

تحول تاریخی محله پرداخته شود. در غیر این صورت، هر طرحی که در این محدوده به اجرا درآید می‌تواند ضمن محو نمودن این اجزا به دگرگونی نامطلوب در ساختار اصیل محله و از دسترس خارج شدن لایه‌های ارزشمند تاریخی منجر گردد.

۱-۴- روش تحقیق

این تحقیق با به کارگیری و تلفیق روش‌های تحقیق تاریخی و توصیفی - تحلیلی به انجام رسیده است که به منظور دسترسی به داده‌های مورد نیاز از منابع کتابخانه‌ای، منابع شفاهی و همچنین شواهد و مستندات میدانی بهره گرفته است. داده‌های به دست آمده از منابع مختلف به روش تفسیری مورد واکاوی قرار گرفته و در نهایت، منجر به بازشناسی عناصر، ساختارها و نظام‌ها گردیده‌اند.

۱-۵- پیشینه تحقیق

با وجود آنکه درباره سیر تحول و تکامل شهر تاریخی یزد تحقیقات نسبتاً متعددی صورت گرفته است (نظیر تاریخ جدید یزد، گزارش ثبتی بافت تاریخی شهر یزد، پاره‌ای از طرح‌های فرادست شهری و...)، اما به طور مشخص و مستقیم در رابطه با پیدایش و سیر تحول محله تاریخی امامزاده جعفر (ع) و اجزا و عناصر مهم و شاخص آن پژوهش‌های چندانی صورت نگرفته است. محله امامزاده جعفر یزد به دلیل وجود مرقد امامزاده محمد بن علی بن عیسا... بن احمد بن علی العریضی بن جعفر صادق (ع) با کنیه ابوجعفر بدین نام خوانده می‌شود. (افشار، ۱۳۵۴) در متون تاریخی اشاره‌ای به نام محله امامزاده جعفر نشده است و تنها یک مرتبه در کتاب یادگارهای یزد، این عنوان مطرح گردیده است. در همین کتاب

لایه‌های تاریخی شهر، در محدوده امامزاده مورد مطالعه و شناسایی دقیق‌تری قرار گیرند تا گسترش‌های جدید بتواند خود را به نحو مطلوبی با عناصر و ساختارهای تاریخی هماهنگ و منطبق نمایند و عناصر و ساختارهای تاریخی، به شکل درستی برای خوانش صحیح بافت مورد حفاظت قرار گیرند. با توجه به سابقه‌ی طرح‌های پیشین و جاری در محدوده محله امامزاده جعفر (ع) یزد و تأثیرات نامطلوب و ناگهانی که مدیریت غیر اصولی برخی اماکن مقدس بر بافت‌های تاریخی می‌گذارند، این شناخت می‌تواند بسیار حیاتی و ضروری تلقی گردد، از این رو در این پژوهش سعی شده ساختار شکل‌گیری و استخوان‌بندی محله امامزاده بر مبنای اسناد موجود و پیمایش‌های میدانی بررسی و معرفی گردد تا مبنایی برای ارزیابی طرح‌ها نسبت به آن ساختار تاریخی به دست دهد.

۱-۲- اهداف تحقیق

اصلی‌ترین هدفی که در این تحقیق دنبال گردیده، بازشناسی لایه‌های تاریخی شهر در محدوده محله امامزاده جعفر (ع) و شناسایی مهم‌ترین عناصر و اجزای مرتبط با آن در ادوار تاریخی گذشته و اصلی‌ترین نظام‌های حاکم بر این عناصر و ساختارها بوده است.

۱-۳- تبیین ضرورت و اهمیت

با توجه به اینکه به منظور تأمین نیازهای مجموعه امامزاده جعفر (ع)، این محدوده با تغییراتی در جهت توسعه مواجه است، از این رو لازم است که در راستای مداخله درست و حفظ لایه‌های مهم و اصیل تاریخی، به شناسایی عناصر و ساختارهای تاریخی مرتبط با سیر شکل‌گیری و

۲-۱- دوره آل کاکویه (اوایل قرن پنجم تا ۵۳۶ ق.)

پس از حمله سلجوقیان به اصفهان، ابومنصور علاالدوله کالنجار، حاکم آل بویه مستقر در این شهر، به همراه قوم خود به یزد آمدند و یک حکومت محلی با استقلال سیاسی نسبی و منسجم با نام آل کاکویه تشکیل دادند. تغییر و تحول اساسی یزد از یک قصبه کوچک به شهری منسجم و معتبر با بارو و دروازه، مربوط به قرن پنجم و حکومت آل کاکویه است (مهندسان مشاور شمس، ۱۳۸۵: ۱۹) شهر در این دوره دارای چهار دروازه با نام‌های کوشکنو، قطریان (شاهی)، مهریجر و درب کیا (محدوده این دروازه به صورت دقیق مشخص نیست) می‌گردد (کاتب، ۱۳۸۶: ۵۸).

مزار امامزاده جعفر(ع) را واقع در محله مصلی عتیق بیان می‌نماید. توسلی نیز در کتاب طراحی شهری (هنر نو کردن ساختار شهر) در تقسیم‌بندی محلات یزد که بر اساس متون تاریخی صورت پذیرفته است، اشاره‌ای به نام محله امامزاده جعفر نمی‌کند. (توسلی، ۱۳: ۲۵) در واقع می‌توان چنین بیان نمود که محله امامزاده جعفر زیر محله مصلی عتیق است و در مرور زمان و به دلیل اهمیت و اعتبار این امامزاده، بخشی از محدوده مصلی عتیق نام محله امامزاده به خود گرفته است.

در کتاب محلات تاریخی شهر یزد (خادمزاده، ۱۳۸۶: ۱۸) نیز اشاره‌ای به محله امامزاده جعفر(ع) گردیده است.

۲-۲- اتابکان (۵۳۶-۵۷۱۸ ق.)

پس از مرگ آخرین فرد از خاندان کاکویه، در سال ۵۳۶ دختران وی به حکومت رسیدند و رکن‌الدین سام وردان روز از سوی حکومت سلجوقی به اتابکی^۲ دختران تعیین گردید و بدین شکل اتابکان از سال ۵۳۶ تا ۷۱۸ در یزد حکومت کردند. توسعه شهر در زمان اتابکان عمدتاً در جهت شمال و شمال شرقی بوده است و این تنها زمانی است که شهر به سمت شمال توسعه می‌یابد (مهندسان مشاور شمس، ۱۳۸۵: ۲۸).

۲-۳- آل مظفر (۷۱۸-۷۸۵ ق.)

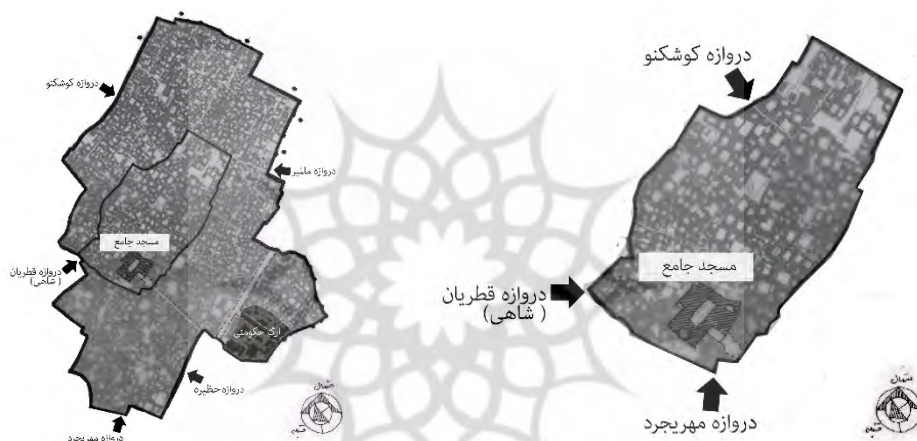
در سال ۶۹۸ مبارزالدین محمدبن مظفر، شهر را از دست آخرین حاکم مهم اتابک خارج نمود. اوج شکوفایی فرهنگی یزد مربوط به این دوران است. در این دوران تعداد زیادی مدرسه در شهر ساخته شد تا جایی که یزد به دارالعلم شهرت یافت و با توجه به این رونق ساخت کالبدی شهر دچار

۲- جایگاه محله امامزاده جعفر(ع) در

سیر تحول کالبدی شهر یزد

یکی از مهم‌ترین مواردی که در شناسایی محلات تاریخی مورد مطالعه قرار می‌گیرند، روند شکل‌گیری محله در نسبت با سیر تحولات تاریخی - کالبدی شهر است. در این بخش با استناد به منابع مکتوب تاریخی و همچنین با توجه به عناصر شاخص و تاریخی محله - که ذکر دقیق‌تر آنها در قسمت‌های آینده خواهد آمد - دلایل شکل‌گیری محله امامزاده، روند توسعه آن و نسبت این محله با محدوده برج و باروی شهر در هر دوره به نحو اجمالی تشریح می‌گردد؛ طبیعتاً این بررسی به اقتضای زمان پیدایش محله امامزاده جعفر(ع) شامل ادوار مختلف پس از اسلام خواهد بود. در این رهگذر، ابتدا به بیان اجمالی سیر تحول شهر یزد در دوره‌های مختلف پرداخته می‌شود:

عمارت و ابنیه جدید ساخته می‌شد؛ به ویژه در دوران حاکمیت امیر جلال‌الدین چقماق شهر به سرعت رو به آبادانی نهاد. ساخت مجموعه شهری امیرچقماق خارج از حصار شهر، در محله دهوک سفلی، از جمله مسجد جامع نو (در مقابل مسجد جامع داخل حصار آل کاکویه و آل مظفر) مربوط به این دوره می‌باشد. در این دوره چندین بازار در خارج دروازه مهریجرده ساخته شد و زمینه شکل‌گیری بازار امروزی شهر از اینجا آغاز شد (مهندسان مشاور شمس، ۱۳۸۵: ۳۵).

تصویر ۱ (راست) - محدوده شهر یزد در دوره آل کاکویه (محدوده درب کیا به صورت دقیق مشخص نیست) (مهندسان مشاور شمس، ۱۳۸۵: ۲۵)
تصویر ۲ (چپ) - محدوده شهر یزد در دوره آل مظفر (همان: ۳۴)

۲-۶- قاجاریه

یزد دوران انتقال قدرت از زندیه به قاجار را به واسطه سیاست‌های حاکم آن زمان خود، محمدتقی خان، با آرامش سپری نمود. بازار یزد در آن دوران، به دلیل روابط تجاری با اروپا، نسبتاً دارای تحرک بود. آخرین حلقه مجموعه بازارهای تاریخی یزد در زمان ریاست مالیه مشیرالممالک تکوین یافت. در این دوره سه بازار عمده به بازارهای یزد افزوده شد. این سه بازار عبارت بودند از: بازار مشیر در انتهای بخش جنوبی مجموعه

دگرگونی گردید. ایجاد محله‌هایی در خارج شهر، انضمام محله‌هایی به شهر و کشیدن دیوار و خندقی گرد آن از این اقدامات بود. در این زمان شهر دارای هفت دروازه بود: مهریجرده، قطریان (شاهی)، ایلچی خان، کوشکنو، مادر امیر (مالمیر)، سعادت، نو (افشار، ۱۳۵۴: ۶۷۳).

۲-۴- تیموریان

سال‌های پایانی قرن هشتم و تمامی قرن نهم، به دلیل جنگ‌ها، محاصره‌ها و سیل، بدترین دوران یزد به شمار می‌آید. با وجود اوضاع بسیار نامناسب در دوره تیموریان در قرن‌های نهم و دهم، در شهر

۲-۵- صفویان

یزد در دوره صفویه به لحاظ تجاری رونق یافت؛ هرچند رشد بازرگانی با رشد ساختاری بازار همراه نبوده است. در این دوره نهضت ایجاد مدارس در یزد که در قرن‌های پیشین رونق داشت رو به خاموشی نهاد. در دوران صفویه گسترش اساسی در شهر نسبت به دوره آل مظفر صورت نگرفت. مهم‌ترین اثر شهر در این دوره ساخت مجموعه میدان شاه‌طهماسب در مقابل میدان میرچقماق می‌باشد (همان: ۳۸).

درمی آیند، اما با این وجود و بنا به شواهد و تصاویر ذهنی مردم، مرزهای تقریبی محلات قابل تعریف می شوند. بر این مبنا و با اتکا به عناصر کالبدی و ساختاری به دست از منابع تاریخی، میدانی و شفاهی، محله امامزاده جعفر (ع) در بلوک شهری گودال مصلی یزد و در همسایگی محله های شاه طهماسب، تخت استاد، مصلی عتیق، میر قطب و سرپلک واقع و به آنها محدود شده است.

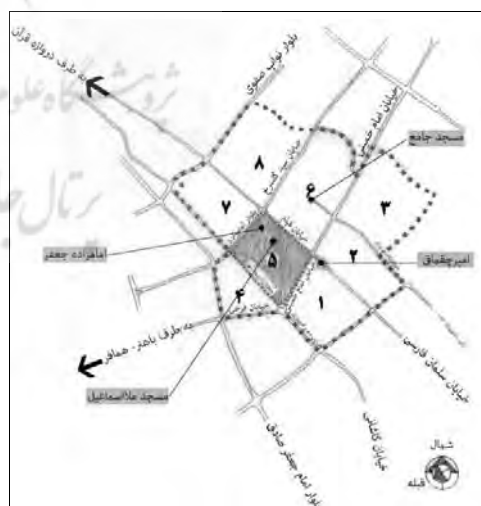
بازار یزد و در نزدیکی محله امامزاده جعفر، که توسط مشیرالممالک احداث شد، بازار صدری و بازار افشار (همان: ۴۰).

۳- تدقیق موقعیت و محدوده محله امامزاده جعفر (ع) در بافت با ارزش یزد

در بسیاری از موارد نمی توان خطوط چندان واضحی برای مرزهای محلات ترسیم نمود و به دلایل مختلفی این مرزها غالباً به صورت محو

تصویر ۳ (راست) - محدوده شهر یزد در دوره تیموریان (مهندسان مشاور شمشه، ۱۳۸۵)
تصویر ۴ (وسط) - محدوده شهر یزد در دوره صفویان (همان) * تصویر ۵ (چپ) - محدوده شهر یزد در دوره قاجاریه (همان: ۴۳)

تصویر ۶ (راست) - بلوک های شهری بافت با ارزش شهر یزد: بلوک شش بادگیری ۲ - بلوک گازرگاه ۳ - بلوک گنبد سبز ۴ - بلوک خلف باغ ۵ - بلوک گودال مصلی ۶ - بلوک فهادان ۷ - بلوک دولت آباد ۸ - بلوک شیخداد (مأخذ: نگارندگان، بر اساس نقشه طرح جامع) تصویر ۷ (چپ) - بزرگنمایی بلوک شماره ۵ از تصویر ۱۳؛ نقشه کلی بلوک گودال مصلی و موقعیت بقعه امامزاده جعفر (مأخذ: طرح جامع شهر یزد)

قابل شناسایی هستند. در این بخش ضمن معرفی عناصر شاخص محله امامزاده و بناهای شاخص محله‌های پیرامون، مواردی که در درک نحوه شکل‌گیری محله مؤثر است به ایجاز مورد بررسی قرار می‌گیرند.

تصویر ۸- (راست)- محله‌های همجوار با محله امامزاده جعفر * تصویر ۹ (چپ)- محدوده محله امامزاده جعفر در عکس هوایی ۱۳۳۵

۴- عناصر شاخص محله امامزاده جعفر (ع)
یکی از اولین و مهم‌ترین گام‌ها در شناخت ساختار تاریخی یک محله شناخت عناصر و دانه‌های باارزش است. عموماً محله‌ها در شهرهای ایرانی با مسجد، حسینیه، بازار و بازارچه، کاروانسرا، آب انبار، حمام و گذرهای ارتباطی

به محله مجاورش، محله شاه طهماسب (بعثت کنونی) می‌رساند.

تصویر ۱۰- ۱- امامزاده جعفر (ع) ۲- بازارچه ۳- آب انبار ۴- محل حمام قدیمی ۵- بازارچه مشیر ۶- کاروانسرای مشیر ۷- خانه محترم خانم امامزاده‌ای ۸- حسینیه عاشورا (خانه احمد آقا وزیر) ۹- لرد تازیان ۱۰- مسجد تازیان ۱۱- کاروانسرای مشیر ۱۲- مجموعه خانه‌های مشیر الممالک ۱۳- خانه هرندی ۱۴- مسجد ملا اسماعیل ۱۵- بقعه ۱۶- حسینیه میرقطب ۱۷- حسینیه و گنبد مصلی عتیق ۱۸- مسجد مصلی عتیق ۱۹- کاروانسرای گودال مصلی ۲۰- کاروانسرای دودر ۲۱- حمام عبدالحسین خان ۲۲- حسینیه علی کرمانی ۲۳- زورخانه ۲۴- گاراژ اتوسیر ۲۵- خانه اعتدال الملک (مخروبه)

در تصویر زیر که دربرگیرنده نقشه محدوده کلی محله امامزاده و بافت پیرامون آن است، مهم‌ترین عناصر شاخص و تأثیرگذار معماری و تاریخی محدوده مورد مطالعه مشخص و معرفی گردیده‌اند:

۴-۱- کوچه، آب انبار، حمام و جوی امامزاده
کوچه امامزاده از کوچه‌های مهم و معروفی است که دسترسی و ورود به امامزاده در گذشته از این گذر و انتهای آن میسر بوده و بسیاری از عناصر خدماتی محله در مجاورت این کوچه قرار گرفته است. چنان که قبلاً نیز اشاره گردید، این کوچه یکی از مسیرهای مهم و تاریخی بوده که ارتباط آرامگاه امامزاده با شهر تاریخی را برقرار می‌نموده و هنوز هم یکی از کریدورهای مهم دید به سمت مسجد جامع یزد است. از این رو کوچه امامزاده را نیز باید یکی از عناصر مهم و ساختاری محله به شمار آورد. کوچه امامزاده علاوه بر عناصر مهمی که در مجاورت خود دارد، محل انقطاع محوری است که بخشی از بازار یزد از میدان خان را

تصویر ۱۱ (راست) - ۱- آب انبار امامزاده ۲- حمام امامزاده ۳- جوی امامزاده
تصویر ۱۲ (چپ) - ۱- آب انبار امامزاده ۲- حمام امامزاده ۳- ساباط تخریب شده

تصویر ۱۳- محور اتصال بازار به محلله شاه طهماسب و تلاقی آن با کوچه امامزاده (مأخذ: نگارندگان، بر اساس عکس هوایی سال ۱۳۳۵)

ساباط، ورودی آب انبار قرار دارد و ورودی حمام امامزاده از زیر ساباط مذکور تعریف می شده که متأسفانه این حمام نیز تخریب و در سال ۱۳۷۹ در محل آن، موزه امامزاده ساخته شده است.

در انتهای این کوچه «ساباطی» در مجاورت محل ورود به امامزاده وجود داشته که در حال حاضر تخریب شده، اما داغی آن بر روی جداره‌ها مشهود است. پیش از ورودی و در مجاورت

تصویر ۱۴ (راست) - بادگیرهای آب انبار امامزاده * تصویر ۱۵ (وسط) - موزه امامزاده در حالت ساخت (آرشیو مهدی صادق احمدی)
تصویر ۱۶ (چپ) - جانمایی عناصر تاریخی: ۱- آب انبار ۲- حمام ۳- ساباط ۴- ورودی

۴-۲- بازارچه و کاروانسرای مشیر

در جنوب شرقی امامزاده، بازارچه‌ای با شش طاق و چشمه واقع است که از میان بازارچه، ورودی یک کاروانسرا تعریف می‌شود. این بازارچه و کاروانسرا به نام مشیرالممالک شناخته می‌شود. محور بازارچه مشیر از یک طرف به میدان خان (میدان شهر در دوره زند و قاجار) و از یک

سمت به کاروانسرای گودال مصلی و کاروانسرای دودر و از سمت دیگر به محله تخت استاد، محله چهارمنار و دروازه چهارمنار و پس از آن به روستای کوچه بیوک (خارج از حصار شهر تاریخی)^۳ می‌رسد. این محور نیز یکی از محورهای مهم و ساختاری محله امامزاده به شمار می‌رود.

تصویر ۱۷- (راست) - امتداد محور بازارچه مشیر * تصویر ۱۸ (چپ) - کاروانسرا و بازارچه مشیر (مأخذ: نگارندگان، بر اساس عکس هوایی سال ۱۳۳۵)

تصویر ۱۹- (راست) - امتداد محور بازارچه مشیر به سمت کاروانسراهای شهری پیرامون محدوده امامزاده جعفر (نگارندگان، بر اساس عکس هوایی سال ۱۳۳۵)

تصویر ۲۰ (چپ) - معرفی و موقعیت یابی عناصر مهم محدوده: ۱- امامزاده ۲- کاروانسرا و بازارچه مشیر ۳- بازارچه امامزاده ۴- حسینیه مصلی ۵- مسجد مصلی ۶- کاروانسرای مصلی ۷- کاروانسرای دودر

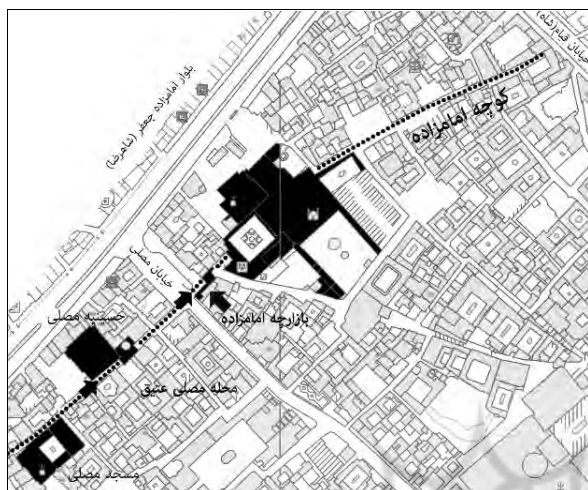
۴-۳- بازارچه امامزاده جعفر (ع)

در جنوب غربی بقعه امامزاده جعفر (ع)، بازارچه‌ای واقع بوده که به صورت مفصل اتصال در بین محله امامزاده و محله مصلی عتیق قرار داشته است. با احداث خیابان مصلی در دهه ۱۳۶۰

هجری شمسی، بخشی از بازارچه تخریب می‌شود. راسته اصلی این بازارچه از یک طرف به حسینیه یا قبرستان جنوبی امامزاده (صحن مصلای کنونی) و از طرف دیگر به کوچه مصلی عتیق و مجموعه مصلی اتصال داشته است. راسته دیگر آن از یک

محله تخت استاد و چهارمنار متصل می‌شود. به نظر شهر تا دوران صفوی در این مکان بوده است و امتداد محور کوچه امامزاده تا محله مصلی امتداد یکی از دسترسی‌های اصلی از داخل حصار، به مصلاهی شهر بوده است.

طرف به بازارچه مشیر و از سمت دیگر به محور می‌رسد محور اتصال این بازارچه به مجموعه مصلی عتیق، در امتداد کوچه امامزاده در جهت شمال شرقی بوده است. عنوان محله مصلی عتیق نشان می‌دهد که مصلی قدیمی شهر قبل از توسعه

تصویر ۲۱ (راست) - مصلی قدیم و جدید شهر یزد (مأخذ: نگارندگان، بر اساس عکس هوایی ۱۳۳۵)
تصویر ۲۲ (چپ) - امتداد کوچه امامزاده و اتصال با محله مصلی عتیق از طریق بازارچه امامزاده (مأخذ: نگارندگان، بر اساس نقشه طرح جامع شهر یزد)

۴-۴- لرد تازیان

تمیم^۴ و بنی تازیان^۵ در یزد مقیم شدند (کاتب، ۱۳۸۶). آن دسته از قوم تازیان که در یزد وفات کرده‌اند در محدوده‌ای دفن شده‌اند که طبق منابع تاریخی منسوب به مقابر تازیان شده است. وجود لرد تازیان در مجاورت امامزاده، نشان از محدوده قبرستان در همین حوالی دارد. بنابراین می‌توان احتمال داد این محدوده که در خارج از محدوده شهر آل کاکویه بوده است همان مقابر تازیان می‌باشد. با دقت در عکس هوایی ۱۳۳۵ فضای بازی در نزدیکی لرد تازیان و مجاورت امامزاده جعفر(ع) دیده می‌شود که احتمالاً بخشی از قبرستان تازیان بوده است.

در جنوب شرقی بقعه امامزاده جعفر(ع) در کنار بازارچه و کاروانسرای مشیرالممالک، واژگانی به نام «لرد تازیان» قرار گرفته است. لردها نوعی بارانداز در شهرهای تاریخی بوده‌اند که مسیرهای تجاری شهر به آنها منتهی می‌شده و بار تجاری و کالا از این مکان‌ها به بازار منتقل می‌شده است. لرد تازیان در مقیاس شهر در محل اتصال محورهای ورود به شهر و بازار شهر قرار گرفته و در کنار کاروانسرای دودر و گودال مصلی واقع شده است.

۴-۵- قبرستان تازیان

در کتاب تاریخ جدید یزد آمده، هنگامی که مردم یزد اسلام آوردند دو قبیله به نام‌های بنی

تصویر ۲۳- محور اتصال امامزاده با محله مصلی عتیق (مأخذ: نگارندگان، بر اساس عکس هوایی ۱۳۳۵)

تصویر ۲۴ (راست) - محدوده قبرستان تازیان * تصویر ۲۵ (چپ) - مسجد و لرد تازیان (مأخذ: نگارندگان، بر اساس عکس هوایی ۱۳۳۵)

تصویر ۲۶- محور دسترسی از حصار شهر به مصلی (مأخذ: نگارندگان، بر اساس عکس هوایی ۱۳۳۵)

۵- جرقه‌های آغازین در پیدایش و شکل‌گیری محله امامزاده جعفر (ع) ۱-۵- ورود، سکونت و وفات امامزاده جعفر (ع) در یزد

در کتب تاریخی آمده است که امامزاده جعفر (ع) در اواسط قرن چهارم هجری از مدینه وارد یزد شدند و حاکم یزد، امیر اوچش، پس از پیشنهاد دادن دختر خود به‌عنوان همسری ایشان، خانه‌ای عالی در کوچه حسینیان برای وی ساخت. پس از وفات امامزاده در سال ۴۲۴ ه.ق، ایشان را در قبرستان مشهور به تازیان به خاک سپردند و این ناحیه دارای اعتبار و اهمیت بیشتری شد. هرچند وجود مصلی در نزدیکی قبرستان تازیان نشان از اهمیت این محدوده پیش از وفات امامزاده دارد.

۵-۲- دسترسی از داخل حصار شهر به مزار امامزاده جعفر (ع)

احتمالاً در قرن پنجم مسیری از سمت باروی شهر آل کاکویه به محل مقابر تازیان و مصالی شهر وجود داشته است. با دقت در نقشه شهر قدیم یزد می‌توان مسیری را از سمت دروازه قطریان (دروازه شاهی) به سمت امامزاده یافت که احتمالاً همین مسیر، امکان دسترسی به آرامگاه امامزاده را مهیا می‌ساخته است. به نظر می‌رسد محل دفن امامزاده بر اساس همین مسیر به دلیل اهمیت آن تعیین شده است؛ زیرا انتهای این مسیر دقیقاً به مقبره امامزاده می‌رسد و امتداد آن همان گونه که ذکر شد به محور محله مصلی منتهی می‌گردد، از این رو این مسیر را می‌توان یکی از ارکان مهم استخوان‌بندی شهر دانست که دارای ارزش کالبدی و تاریخی است.

۶- سیر تحول کالبدی محدوده محله امامزاده جعفر (ع)

بنای امامزاده جعفر (ع) در محله مصلی عتیق واقع شده است. در شهرهای ایران، مصلی ناحیه‌ای خارج از حصار برای نمازگزاران و عیدگاه مردم بوده است. محدوده مصلی در شهر یزد، طبق نوشته کتاب تاریخ یزد تا قرن نهم هجری خارج از حصار شهر بوده است. پس از اینکه این محدوده وارد حصار می‌گردد و مصلی به محدوده‌ی دیگری در شهر منتقل می‌شود، این محله به مصالی عتیق شهرت می‌یابد. در دوران حکومت آل مظفر این محدوده خارج شهر مورد توجه قرار می‌گیرد و توسط سید رکن‌الدین و پسرش سید

محله مصلی به سمت چهارمنار می‌رود که خود همین مسیر منشعب شده را نیز باید از جمله عناصر مهم و ساختاری در این محدوده از شهر تاریخی به شمار آورد.

در متون تاریخی آمده که در قرن سیزدهم شهر دارای دروازه‌ای به نام دروازه مصلی بوده است که از حصار شهر به سوی مصلی باز می‌شده است. این دروازه را دروازه چهارمنار نیز می‌نامیده‌اند (همان: ۶۹۳). احتمالاً امتداد مسیر مذکور در تلاقی با حصار قاجاری شهر محل این دروازه بوده است. با توجه به نزدیکی زمان ساخت مسجد مصلی و مجموعه چهارمنار و ارتباط این دو محله می‌توان حدس زد سید رکن‌الدین و پسرش در فکر آباد کردن این ناحیه خارج از حصار شهر بوده‌اند. از آنجا که مصلی به عنوان زادگاه سید رکن‌الدین معرفی شده است، دلیل آبادانی این ناحیه را می‌توان در همین موضوع دید.^۷

تصویر ۲۸- اهمیت یافتن محدوده محله امامزاده با احداث مسجد مصلی و مجموعه چهارمنار در دوره آل مظفر

۶-۳- ارتباط محله امامزاده با بازار

احداث بازار در دوره تیموریان در بیرون از حصار و خندق شهر در محله لب خندق و بنای مجموعه امیرچخماق را می‌توان سرآغاز برقراری پیوند بقعه امامزاده جعفر (ع) با شهر یزد دانست. در

شمس‌الدین، بناها و مجموعه‌هایی در آن ساخته می‌شود. احداث مسجد مصلی و احداث مجموعه شهری چهارمنار از نمونه این بناها می‌باشد.

تصویر ۲۷- دسترسی به مصلی و قبرستان تازیان از دروازه شاهی و حصار شهر آل کاکویه (مأخذ: نگارندگان)

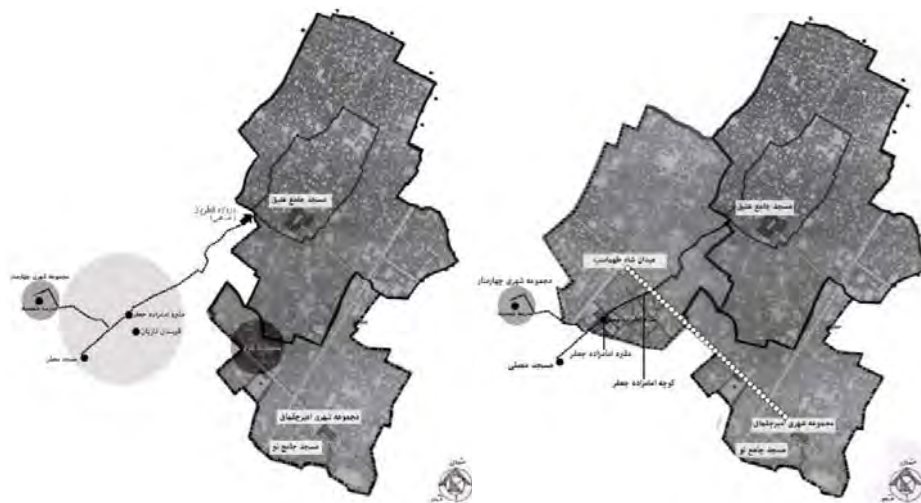
۶-۱- احداث مسجد مصلی

ساخت مسجد محله مصلی در سال ۷۲۵ ه.ق توسط سید رکن‌الدین محمد قاضی ۷ سال پس از شروع حاکمیت آل مظفر پایان یافت (افشار، ۱۳۵۴). ساخت این بنا در زمانی است که هنوز محله مصلی خارج از حصار شهر قرار دارد. محل ساخت این مسجد در امتداد مسیری است که از حصار شهر به امامزاده می‌رسد و ذکر آن در قسمت پیش گفته شد.

۶-۲- احداث مجموعه شهری چهارمنار

در تاریخ آمده است سید شمس‌الدین محمد پسر سید رکن‌الدین در محدوده‌ای خارج از حصار که کوچه بهروک نامیده می‌شد، یک مجموعه شهری با دو مدرسه، آب‌انبار و کاروانسرا ساخت و پس از آن این ناحیه به محله چهارمنار تغییر نام داد. تاریخ ساخت مدرسه شمسیه که در حال حاضر وجود دارد مربوط به ۷۲۸ ه.ق می‌شود. این محله از طریق انشعاب از مسیر مهمی که ذکر آن رفت، از

دوره صفویه این بازار توسط یکی از راسته‌های خود به میدان شاه طهماسب می‌رسد و در واقع امامزاده در این دوره در محدوده شهر قرار می‌گیرد.

تصویر ۲۹- (راست) - سرآغاز پیوند محدوده امامزاده جعفر با شهر در دوره تیموریان (مأخذ: نگارندگان، براساس نقشه ثبت ملی شهر تاریخی یزد)

تصویر ۳۰ (چپ) - قرار گرفتن امامزاده در داخل حصار در دوره صفویه - ارتباط با امامزاده از طریق مسیر اتصال دهنده میدان امیرچقماق و میدان شاه طهماسب و کوچه امامزاده میسر می‌شده است. (مأخذ: نگارندگان، براساس نقشه ثبت ملی شهر تاریخی یزد)

تصویر ۳۱ - اتصال بازار به میدان شاه طهماسب در دوره صفوی و ارتباط با محله امامزاده از طریق کوچه امامزاده (مهندسان مشاور هنرسرای معماری یزد، ۱۳۸۶)

بازارچه مشیر و پس از آن به لرد تازیان می‌رسد. در ادامه این مسیر بازارچه‌های امامزاده جعفر، تخت استاد و چهارمنار قرار می‌گیرد. ادامه همین مسیر همانگونه که ذکر شد به دروازه مصلی یا چهارمنار می‌رسد. بر این مبنا نکته‌ای در اینجا قابل تأمل به نظر می‌رسد و آن اینکه گمان می‌رود اگر روند توسعه ساختار شهر به شکل طبیعی خود ادامه

از جهت دیگر بازار تیموری در عصر زندیه و قاجار توسط حاکم شهر محمدتقی خان امتداد پیدا می‌کند و به میدان خان می‌رسد (مهندسان مشاور هنرسرای معماری یزد، ۱۳۸۶). آخرین توسعه بازار یزد توسط مشیرالممالک شکل می‌گیرد. بازار از میدان خان به سمت مسجد ملا اسماعیل می‌رود و پس از عبور از مقابل آن به کاروانسراهای مشیر،

۲- محور امتداد بازار از میدان خان تا بازارچه مشیر، محله تخت استاد، محله چهارمنار و دروازه چهارمنار
 ۳- محور ورود به شهر از سمت کاروانسرای دودر و گودال مصلی تا لرد تازیان و محور بازارچه مشیر
 ۴- محور ارتباط بازار از میدان خان تا مجموعه میدان شاه طهماسب.

می‌یافت بازار یزد روند توسعه خود را از این مسیر طی می‌کرد.
 از کنار هم قرار دادن مجموعه عناصر شاخص و محورهای ساختاری و ارتباطی در محله امامزاده می‌توان چنین جمع‌بندی نمود که استخوان‌بندی این محله وابسته به چهار محور اساسی است:
 ۱- محور دسترسی از حصار آل کاکویه، از دروازه شاهی تا محله مصلی

تصویر ۳۲- ارتباط محله امامزاده با میدان و بازار خان از طریق بازارچه مشیر و لرد تازیان (مأخذ: نگارندگان، بر اساس نقشه ثبت ملی شهر تاریخی یزد)

۷-۱- روند شکل‌گیری محله امامزاده

بر اساس مطالعاتی که در مورد روند شکل‌گیری و سیر تحول محله امامزاده صورت گرفته است، مهم‌ترین مراحل پیدایش و تکامل محله را تا پیش از ورود به دوران معاصر (که با تغییرات و مداخلات سریع، وسیع و چشمگیری همراه است)، می‌توان در روندی مطابق جدول ذیل خلاصه نمود:

۷- جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

مطابق آنچه گذشت و بنا به آنچه از اسناد و منابع تاریخی، شواهد مختلف میدانی و همچنین رجوع به اطلاعات پراکنده در نزد منابع شفاهی به دست آمده است، نتایج تحقیق را به طور اجمال می‌توان در سه بخش کلی به شرح زیر جمع‌بندی و ارائه کرد:

جدول ۱- روند شکل‌گیری و تکامل محله امامزاده جعفر(ع) تا پیش از دوران معاصر

ترتیب	مراحل شاخص و مؤثر در پیدایش، تحول و تکامل محله امامزاده جعفر(ع)
۱	ورود امامزاده جعفر(ع) در قرن چهارم هجری به شهر یزد و وفات ایشان در اوایل قرن پنجم (دوران آل کاکویه)
۲	تدفین امامزاده در مجاورت قبرستان تازیان و شکل‌گیری هسته اولیه مجموعه آرامگاه امامزاده در بیرون از حصار شهر و در امتداد مسیر اصلی منتهی به شهر دوره آل کاکویه از یکسو و مصلای شهر (مصلای عتیق) از سوی دیگر
۳	عطف توجه به این محدوده و محدوده چهارمنار در دوره آل مظفر و شکل‌گیری عناصر و تأسیسات و ابنیه مهم شهری
۴	شکل‌گیری مجموعه شاه طهماسب (به عنوان مرکز جدید شهر در دوره صفوی) و گسترش شهر به این سو و شکل‌گیری بخش‌هایی از ساخت و سازهای محله امامزاده جعفر (موضوعیت یافتن محله امامزاده جعفر را غالباً می‌توان به این مرحله نسبت داد)
۵	تکامل محله در ادوار بعد از صفویه تا دوره قاجار و ساخت عناصر تأثیرگذاری مانند بازار مشیر در مجاورت مجموعه امامزاده و رونق یافتن محله

شهری پدید آمده در بافت قابل تشخیص می‌گردند که در اینجا به مهم‌ترین موارد آنها اشاره می‌گردد: ۷-۲-۱. به عنوان یک قاعده کلی، عناصری از قبیل مصلای شهر و همچنین مزار در بیرون از محدوده حصار و برج و باروی شهر تاریخی استقرار می‌یابند و تعامل مستقیمی با مکانیابی دروازه‌ها و مسیرهای اصلی منتهی به آنها دارند.

۷-۲-۲. شکل‌گیری نظام ارگانیک در هندسه مسیرها، راه‌ها و گذرهای شهر تاریخی، متأثر از راه‌هایی است که زمانی به عنوان راه‌های دسترسی به نقاط و مناطقی در بیرون شهر پدید آمده‌اند و از این رو، هندسه از پیش طراحی شده‌ای بر آنها حاکم نبوده و بعدها با گسترش بافت شهر، این مسیرها، گذرهای داخل شهر را با همان نظام ارگانیک رقم می‌زنند.

۷-۲-۳. باورهای و گرایش‌های مذهبی همواره در جهت‌گیری توسعه‌های شهرهای تاریخی نقش تعیین‌کننده‌ای را ایفا می‌کنند.

۷-۲-۴. ساختارهای اصلی بافت‌ها و مشخصاً محلات تاریخی در تعامل با دانه‌های درشت و نحوه مکانیابی و استقرار آنها پدید می‌آیند و در این راستا، عناصر دارای کارکرد مذهبی (آئینی) و همچنین عناصر اقتصادی نقش بسیار چشمگیرتری دارند.

بر این مبنا روند شکل‌گیری و تکامل کلی محله امامزاده جعفر(ع) از نقطه آغازین را باید در بازه زمانی مابین دوره آل کاکویه تا دوره قاجار در نظر گرفت که در این بازه تاریخی، فاصله زمانی بین دوره آل مظفر تا دوران قاجاریه، روند اصلی تکوین و تکامل محله را در بر گرفته است.

۷-۲- عناصر کالبدی و ساختاری مهم و تاریخی محله و تبیین نظام‌های حاکم بر تکوین آنها

با توجه به بررسی‌های صورت گرفته که شرح آنها در متن مقاله گذشت، عناصر مهمی در دوره‌های مختلف شکل‌گیری و تکامل محله امامزاده جعفر(ع) پدید آمده‌اند که برخی از آنها در زمره آثار و ابنیه و عناصر شاخص معماری قرار می‌گیرند و پاره‌ای از آنها را نیز مسیرها، بازارها و فضاهای مهم شهری تشکیل می‌دهند که در اینجا از آنها به عناصر ساختاری محله تعبیر می‌نماییم. در تصویر شماره (۳۳) مهم‌ترین عناصر کالبدی و ساختاری محله، در قالب یک نقشه کلی جمع‌بندی و معرفی گردیده‌اند.

بر اساس مطالعات انجام شده و بازخوانی نقشه زیر، نظام‌هایی در نحوه استقرار، تکوین و تعامل میان اجزای محله، ساختارهای تاریخی و فضاهای

نیز چنین روندی را طی می کنند و به یکباره، توسعه درشت مقیاس کالبدی نمی یابند.

۷-۲-۷. رشد و توسعه شهر در ادوار تاریخی - به ویژه در روند شکل گیری محله ها - عمدتاً در اختلاط مناسبی از انواع کاربری ها اتفاق می افتد؛ در این روند، هسته مرکزی محله را غالباً عناصر درشت و شاخص (نظیر ابنیه مذهبی، تجاری، خدماتی، عام المنفعه و...) شکل می دهند و محله با دانه های غالباً مسکونی در پیرامون این هسته مرکزی متبلور می گردد. با این وجود برخی دانه های دارای کاربری های عمومی به اقتضای شرایط و نوع کارکرد ویژه خود، در بافت مسکونی محله، پراکنده می شوند.

۷-۳- عناصر واجد اهمیت حفاظت

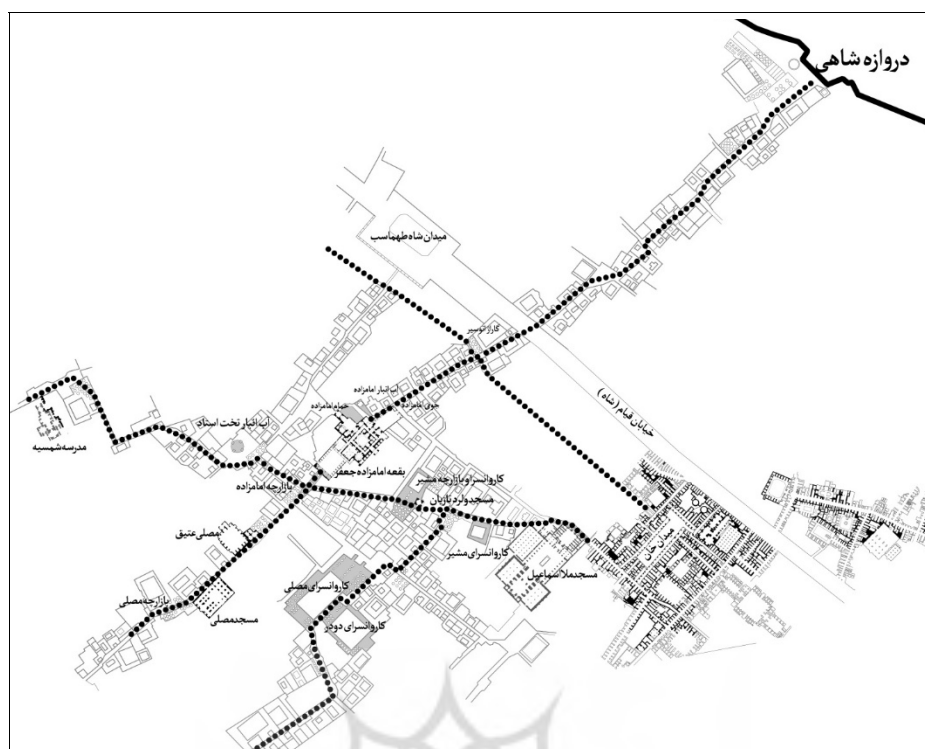
دخالت هایی که در دوران معاصر - از دوره پهلوی تا کنون - در این محدوده (محله امامزاده جعفر (ع)) صورت گرفته، باعث شده که بخشی از عناصر و ابنیه مهم محله از میان رفته و بخشی از ساختارهای شهری آن محو یا دگرگون شوند. اما با این وجود، ارزش و اهمیت آنچه بر جای مانده آنقدر زیاد است که لازم است در هر نوع مداخله پیش رو، اهتمام ویژه ای نسبت به صیانت از این عناصر و ساختارها صورت بگیرد. بنا به اهمیت و حساسیت عناصر و ساختارهای تاریخی و آنچه عیناً یا ردپایی از آن بر جای مانده است، ضروری به نظر می رسد که در مداخلات احتمالی (مرمت و ساماندهی، طرح های توسعه مجموعه امامزاده، ساخت و سازهای جدید میان افزا، طرح های فرادست شهری و محلی، تغییر در شبکه معابر و...)، حفاظت از موارد زیر با حساسیت بسیار ویژه ای مد نظر قرار بگیرد:

تصویر ۳۳- معرفی و مکانیابی عناصر اصلی و ساختاری محله امامزاده جعفر و محدوده پیرامون آن (مأخذ: نگارندگان)

۷-۲-۵. گذرها به عنوان یکی از مهم ترین عناصر ساختاری بافت و محله، در وهله اول نظام آمد و شد را شکل می دهند اما در مجاورت عناصر مهم شهری و همچنین در نقاط حساس و مهم مانند گره ها، تلبوری متفاوت مانند لرد و بازارچه می یابند.

۷-۲-۶. سیر تکوین محله و گسترش شهر غالباً در روندی طولانی، تدریجی و متداوم رخ می دهد و این امکان را فراهم می نماید که شهر و محله، خود را با شرایط جدید انطباق دهند. حتی عناصر و مجموعه های مهم و درشتی مانند مجموعه امامزاده

تصویر ۳۴- جانمایی و انطباق مهم‌ترین عناصر کالبدی و ساختاری محله امامزاده و بافت پیرامون در شهر تاریخی یزد (مأخذ: نگارندگان)

برخی عناصر ارزشمند تاریخی آن مانند حمام امامزاده در دهه‌های اخیر در اثر ناآگاهی از میان رفته و با بناهای ناسازگار و نامناسبی جایگزین شده‌اند.

۵. عناصر و ابنیه تاریخی اعم از مسکونی و غیر مسکونی (عمومی یا عام المنفعه) به صورت منفصل از مجموعه امامزاده در داخل محله یا محدوده پیرامون آن از قبیل خانه‌های تاریخی (به ویژه خانه‌های صفوی و قاجاری و خانه‌هایی که دستخوش تغییراتی شده‌اند اما هنوز ردپای دیرینگی بیشتری در آنها مشهود است)، حسینیه‌ها، حمام عبدالحسین خان، عناصر تاریخی محله مصلاعی عتیق، سراها و کاروانسراهای محدوده (مشیر، دودر، گودال مصلا و...)، لرد و مسجد تازیان، زورخانه و..

۱. کوچه امامزاده و کوچه مصلاعی عتیق به عنوان محور تاریخی ارتباط دهنده مصلاعی و امامزاده به شهر تاریخی در ادوار کهن
 ۲. بازارچه مشیر و کوچه امتداد آن، بازارچه امامزاده و در ادامه، کوچه منتهی به محله چهارمنار به عنوان محور تاریخی ارتباط کانون مرکزی شهر زند و قاجار به مجموعه امامزاده و محله چهارمنار
 ۳. محور ارتباطی بازار با محله شاه طهماسب و تلاقی آن با کوچه امامزاده در حاشیه محله امامزاده جعفر(ع) و گذر کنونی قیام
 ۴. حرم امامزاده جعفر(ع) و عناصر تاریخی بلافصل آن به عنوان مهم‌ترین عنصر و رکن اساسی محله که در دوره‌های مختلف شکل یافته‌اند؛ به ویژه بخش‌های تاریخی مجموعه نظیر بقعه اصلی، مدرسه تیموری، آب انبار، بازارچه و... که متأسفانه

پی‌نوشت‌ها

- ۱- مقصود تغییراتی است که - به لحاظ ابعاد و زمان - خارج از روند طبیعی رشد، دگرگونی و تکامل شهر رخ می‌دهند و عمدتاً مجال کافی برای انطباق شهر و شهروندان با تغییرات جدید فراهم نمی‌گردد. این فرآیند معمولاً ضمن ایجاد تغییرات اساسی در شهرهای تاریخی، بسیاری از عناصر و ساختارها را از میان برده و ارزش‌های کالبدی و غیر کالبدی و خاطره‌های جمعی و قصه‌مندوام تغییر و تکامل شهر را قطع و محو می‌نماید.
- ۲- اتابک از لحاظ اجتماعی، مسئولیت تعلیم و تربیت شاهزاده را بر عهده داشت و از نظر سیاسی به جلوگیری از شورش وی در منطقه تحت نفوذش می‌پرداخت. هرگاه سلطان از طرف شاهزاده احساس خطر می‌کرد، به اتابک گوشزد می‌کرد تا مراقب او باشد.
- ۳- این روستا نیز به تدریج در محدوده داخلی شهر یزد قرار گرفته و مانند بسیاری دیگر از روستاها و آبادی‌های پیرامون شهر تاریخی (مانند اهرستان، خرمشاه، نعیم‌آباد، قاسم‌آباد و...)، به یکی از محلات داخلی شهر یزد تبدیل شده است.
- ۴- بنی تمیم قبیله‌ای بودند که سهمی عمده در اشغال نواحی ایران داشته‌اند و برخی در تهاجم به ایران، در خوزستان، برخی در فارس، برخی در یزد و نیز سایر نواحی ایران مکان گرفته‌اند (آیت‌اللهی، ۱۳۹۳).
- ۵- تازیان فارسی شده و تغییر شکل یافته طائیان یا طایفه طائی‌ها (که از جمله حاتم طائی از آن طایفه بوده است) از سرزمین «طی» در شمال عربستان و نزدیک به ایران هستند که به حکم ریشه در ایران داشتن یا لاقبل نزدیکی و همجواری نسبی با مراده‌ای بسیار با ایرانیان قبل از اسلام بوده‌اند. برخی معتقدند بنا به نام همین قبیله است که ایرانیان سایر اعراب را هم تازی خوانده‌اند (همان).
- ۶- ساخت این مسجد در محدوده خارج شهر از اهمیت زیادی برخوردار است، زیرا سید رکن‌الدین ساخت تاسیسات وقت الساعه را در سال ۷۲۵ بعد از اتمام ساخت مصلی آغاز نموده است. دلایل احتمالی ساخت این بنا را به شرح زیر می‌توان ذکر نمود: الف - در جامع الخیرات آمده است سید رکن‌الدین مسجد مصلی را در این مقام به مناسبت اینکه مسقط‌الرأسش بود بنا نمود. (مسقط‌الرأس به معنی زادگاه می‌باشد. (فرهنگ معین)) ب - احتمالاً ساخت این بنا بمنظور شکل‌گیری یک محله و رونق‌بخشی به این محدوده از شهر به دلیل وجود امامزاده (جد سید رکن‌الدین) و مصلی بوده است. پ - تخت استاد
- ۷- اما جالب توجه است که با وجود توجه به این مناطق، گسترش شهر در دوره آل مظفر و پس از آن در دوره تیموری به سمت جنوب غربی شهر بوده است.

منابع و مآخذ

- آیت‌اللهی، علیرضا (۱۳۹۳)، مردم‌شناسی، باستان‌شناسی و تاریخ ناحیه یزد، <http://yazdhistory.persianblog.ir/post/55>
- افشار، ایرج (۱۳۵۴). یادگارهای یزد (جلد دوم). تهران: انجمن آثار و مفاخر فرهنگی.
- توسلی، محمود (۱۳۹۰). طراحی شهری؛ هنر نو کردن شهرها. تهران: محمود توسلی.
- خادم‌زاده، محمدحسن (۱۳۸۶). محلات تاریخی شهر یزد. تهران: سبحان نور - پایگاه میراث فرهنگی شهر تاریخی یزد.
- کاتب، احمد (۱۳۸۶). تاریخ جدید یزد، تهران: امیرکبیر.
- مهندسان مشاور شمس یزد (۱۳۸۵). پرونده ثبت ملی بافت تاریخی یزد.
- مهندسان مشاور هنر سرای معماری یزد (۱۳۸۶). طرح جامع بقعه امامزاده جعفر یزد.